

שיעור מס' 2: שירה כהתבוננות

חלק א' – 'צפור שניה'

שירו של נתן זך עוסק בחוויה האסתטית החד-פעמית והמרגשת האובדת מול הזמן. בעולמו של המשורר יש שתי וודאיות הקשורות לתפיסת הזמן: וודאיות המוות המסמן את קץ זמנו של המשורר וודאיות השינוי שהוא בלתי נפרד ממעבר הזמן. בכל זאת, המשורר מוצא סיפוק והנאה מן החוויה האסתטית החד-פעמית. ניתן לראות את החד-פעמי בצורה קודרת ופסימית וניתן לראות זאת בצורה אופטימית: הרגע החד-פעמי ממלא דווקא את החיים שמלכתחילה אין בהם משמעות (אקזיסטנציאליזם).

קריאת השיר

1. **רגשות מתעוררים:** תחושת אובדן, התפעמות שמתחלפת בייאוש, חד-פעמיות, אורגזמה
2. **שאלת שאלות** – מה משמעות הכותרת? מי הדובר? מה זאת הציפור הזאת? למה דווקא ציפור כדי לתאר תחושה של אובדן? מה זה "רטט של שמש"? מה זה "מילים של שלום"? איך הוא יודע שהציפור ראתה אותו? איך הוא יכול להיות בטוח שלא יראה עוד ציפור כזו עד יום מותו? מה משמעות הכותרת 'ציפור שניה'?

"בואו נסתכל על העלילה בשיר, שהיא מאוד פשוטה: הדובר רואה ציפור רבת יופי, הציפור רואה אותו, הוא מרגיש ואז אומר מילים:

התבוננות בציפור < התבוננות חזרה < רגש < מילים

הציפור, כאמור, היא לא סתם ציפור, היא ציפור מאוד יפה וכנראה שזאת הסיבה שהיא מעוררת התרגשות כזו אצל הדובר. מכאן שיש כאן חוויה אסתטית – הנאה מדבר מה יפה. וראינו שההנאה הזו באה לידי ביטוי בהרגשה לא כל כך מוגדרת אבל קשורה איכשהו לאור או שמחה (שמש) ולאחר מכן במילים. אבל גם כאן, המילים אינן סתם מילים אלא מילים של שלום – כלומר מילים יפות. מכיוון שאנחנו יודעים שזהו שיר, אז ברור שהמילים הללו הפכו כעבור זמן מה לשיר, אף שהדובר מצהיר שעל אותן מילים בדיוק הוא לא יכול לחזור. נוסף את השיר לגלגול של החוויה האסתטית:

התבוננות בציפור < התבוננות חזרה < רגש < מילים < שיר

אנחנו יודעים גם שאנחנו יושבים פה בכתה וקוראים את השיר הזה, כלומר מתבוננים בו ולכן אפשר לצרף שלב נוסף בגלגול של החוויה האסתטית:

התבוננות בציפור < התבוננות חזרה < רגש < מילים < שיר < התבוננות בשיר

מכיוון ואחרי שהתבוננו בשיר בדקות האחרונות ראינו שהגלגול של החוויה אסתטית חזר אלינו [מקיף בעיגול את השלב האחרון בסכמה: 'התבוננות בשיר'], כלומר דיברנו על ציפור רבת יופי שזך כתב עליה ופתאום מצאנו את עצמנו מדברים על כאן ועכשיו – על כתיב ד/2 שלומדת ספרות, הרי שאפשר לומר שהשיר חזר אלינו בהפוכה ועכשיו הוא מדבר עלינו, כלומר מתבונן בנו:

התבוננות בציפור < התבוננות חזרה < רגש < מילים < שיר < התבוננות בשיר < התבוננות חזרה

בנוסף, אפשר לראות לפי החלק בלוח שכתוב עליו 'רגשות' שחלקנו לפחות הרגשנו משהו כשהתבוננו בשיר, הגיוני שהרגש הזה גם יתעצם אחרי שאנחנו מרגישים שהשיר מתבונן בנו חזרה, לכן אפשר להמשיך את הגלגול של החוויה האסתטית ולציין את שלב הרגשות:

התבוננות בציפור < התבוננות חזרה < רגש < מילים < שיר < התבוננות בשיר < התבוננות חזרה
< רגש

וברור גם שדיברנו על השיר וניסינו להבין את הרגשות שהתעוררו בנו בעקבותיו ועכשיו חלקכם כותב במחברת מילים שנובעות מהחוויה האסתטית של השיר, ולכן אפשר יהיה להוסיף שלב נוסף – 'מילים'.

- מכאן שאנחנו רואים כיצד השיר לא רק מדבר על חוויה אסתטית שקוראת למישהו, אלא הוא בעצמו חוויה אסתטית שמדגימה לנו משהו על שירה ועל ההתבוננות בה.
- עכשיו אפשר כבר לענות על כמה מן השאלות שהעלתם בנוגע לשיר: מי זאת הציפור הזאת? ["השיר", "החוויה האסתטית"] ולמה השיר נקרא 'ציפור שניה'? [כי השיר בעצמו הוא הציפור השניה שנובעת מן הציפור הראשונה, ואולי בגלל שהדובר הוא ציפור שניה כשהציפור רואה אותו בחזרה].

בואו ננסה לאפיין את החוויה האסתטית לפי השיר:

- א. החוויה האסתטית היא חולפת וחמקמקה מול הזמן (מכאן המטפורה 'הציפורית')
- ב. החוויה האסתטית אינה נשלטת: הדובר נתקל בציפור ומתמסר לה מרצון
- ג. ההנאה האסתטית באה לידי ביטוי פיזי ('רטט של שמש', 'אמרתי מילים')
- ד. החוויה האסתטית מתחילה מהתבוננות חד-צדדית והופכת להתבוננות דיאלוגית. 'הציפור' רואה את המתבונן בה כתנאי הכרחי לריגוש האסתטי ('הציפור ראתה אותי')
- ה. החוויה האסתטית והדיאלוג שהיא יוצרת מעוררים תגובת שרשרת: היופי מביא לדיבור וכתובה שהופכים ליופי חדש (האסתטיקה של השיר) שיעורר דיאלוג (הדין הכתתי למשל) שהופך ליופי חדש (השיעור) וכן הלאה.

"אחלה, הבנו את השיר ועל מה הוא מדבר, אם נמשיך הלאה בסק"ש נוכל לעמוד על האופן בו הוא עושה זאת:

לשון:

- את תחושת חד הפעמיות מעבירה האינטנסיביות של ביטויי הזמן: עוד, עד, יום, אמש, עוד, היום, עבר, אז.
- המטפורה 'הציפורית' ממחישה גם היא חד-פעמיותה של החוויה האסתטית החמקמקה וכן מתחברת בקלות יחסית ליופי הגלום בה (ציפור היא יפה, אם היה כותב ראיתי בורקס רב-יופי זה לא היה משכנע).
- 'שמש' כסמל של שמחה, עליצות, חופש, תבונה ועוד הופכת את הביטוי 'רטט של שמש' לביטוי חיובי. הביטוי עצמו הוא סינסתזה, והכוונה למטפורה שמערבת חושים שונים.

ריתמוס:

- השיר מחורז מה שהופך אותו למשהו מאוד אסתטי בפני עצמו. החריזה העשירה הופכת אותו ל'ציפור רבת יופי' בפני עצמו. זך חורז בצורה כזו לעתים נדירות ולכן היא בולטת מאוד. החרוזים הם גם מאוד תמימים ועדינים בדומה ליופי של הציפור שזך רואה.
- חזרה על שורשים: יש חזרה על השורשים אמ"ר ורא"ה מפני שהם מדגישים את הגלגול של החוויה האסתטית (מראייה לאמירה).

מבנה:

- הבית הראשון עוסק כולו בראייה והבית השני כולו בתגובה לראייה, כך נוצרת הדואליות של ראייה > אמירה שמופיעה גם בחזרה על השורשים אמ"ר ורא"ה. המבנה של השיר מדגיש את שני שלבי היצירה כשהוא מפריד ביניהם בעזרת שני הבתים.
- את וודאותו של המוות מעביר מיקומה של המילה 'מותי' כחותמת את הבית הראשון והשורה הקצרה יחסית בסוף הבית הראשון.
- שתי השורות הראשונות ממחישות גם הן בעזרת מבנה תחבירי כיאסטי (מלשון 'כי' – כ"ף רפה, האות X בא"ב היווני) המחליף בין הנושא והנשוא ומדגיש את ההתבוננות ההדדית.

אינטרטקסטואליות:

- מכיוון וזה השיר היחיד של זך שלמדנו אי אפשר להתייחס לשירים אחרים של המשורר, אבל אגלה לכם שיש לו שיר קצת קודם בקובץ השירה שבתוכו נמצא השיר 'צפור שניה' שמתייחס גם הוא לראייה של ציפור לבנה בלילה.
- לא נראה לי שיש כאן התייחסות לאיזשהו טקסט קאנוני (תנ"ך או משהו כזה)

"בואו נעצור כאן ולא נמשיך לבחון את הרקע ההיסטורי והחברתי של המשורר והיצירה, וזאת מפני שאין לנו צורך בכך בשלב זה."